

РОЗДІЛ 2 «ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ»

УДК 349.3

DOI: 10.32751/2617-5967-2022-01-03

Бабич Н. О.,
кандидат юридичних наук

КОМПЛЕКС ОЗНАК СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Стаття присвячена уточненню комплексу ключових ознак сучасної соціальної держави. Обґрунтовується, що сучасна соціальна держава характеризується: особливою метою (створення в державі умов загального добробуту шляхом формування належного рівня забезпечення соціальної безпеки людини); виконанням комплексу завдань (мінімізація соціальних ризиків людини; забезпечення, охорони та захисту соціальної безпеки людини); наявністю умов, за яких вона може існувати та розвиватись (наявність правової держави; існування в державі громадянського суспільства; наявність в державі правового механізму правового регулювання реалізації соціальної функції держави та правового механізму реалізації соціальної функції держави). Okремо автором вказується на те, що для соціальних держав також типовим є те, що вони в своєму динамічному вияві забезпечують, охороняють та захищають соціальні права людини, що є процесом, поєднаним із забезпеченням благополуччя суспільства загалом. У висновках до статті узагальнюються результати дослідження, а також вказується комплекс обставин, з урахуванням яких можливим є становлення України в якості сучасної соціальної держави та її подальший розвиток в цьому напрямі.

Ключові слова: держава соціальних інвестицій, перерозподіляюча держава, соціальна держава, соціальна сфера, соціальна функція.

The article is devoted to clarifying the complex of key features of the modern welfare state. It is proved that the modern welfare state is characterized: by a special purpose (the creation of conditions of general welfare in the state by forming an appropriate level of ensuring human social security); by the implementation of a set of tasks (minimizing human social risks; ensuring the protection of human social security); by the presence of conditions under which it can exist and develop (the existence of a legal state; the existence of a civil society in the state; the presence in the state of a legal mechanism for the legal regulation of the implementation of the social function of the state and of a legal mechanism for the implementation of the social function of the state). Separately, the author points out that it is also typical for welfare states that, in their dynamic manifestation, they ensure, protect and protect social human rights, which is a process related to ensuring the well-being of society as a whole. The conclusions to the article summarize the results of the study, and also indicate a set of circumstances, taking into account which it is possible for Ukraine to become a modern welfare state and its further development in this direction.

Keywords: redistributive state, social field, social function, social investment state, welfare state.

Постановка проблеми. Універсальне сучасне розуміння комплексу ознак (стандартів) «соціальності» держави, що закріплені міжнародно-правовими актами, переживають черговий етап активної трансформації та конкретизації вже в рамках кожної окремої країни з урахуванням особливостей кожної з них [1, с. 9]. Разом із тим, в дійсності ця «конкретизація» розуміння моделі соціальної держави призвела до того, що спільне бачення такої держави відсутнє навіть на рівні Європейського Союзу. Так, держави-члени ЄС, сповідуючи загальні цінності соціальної держави, відносяться до різних типів соціальної держави. Наприклад, Великобританія (наразі вже не є членом Союзу) є соціальною державою консервативного типу, Австрія, Бельгія, Італія, Ірландія, Нідерланди, Німеччина та Франція – соціальними державами корпоративного типу, а Данія та Швеція – соціальними державами соціал-демократичного типу. При цьому слід звернути увагу на те, що в рамках ЄС відсутні соціальні держави, які можна було би віднести до соціальних держав ліберального типу (такими у світі є Австралія, Канада та США). Відтак, можемо дійти висновку, що хоча на рівні ЄС відсутнє спільне бачення «держави загального добробуту», європейські держави фактично погоджуються у тому, що ця модель держави не повинна бути вибудована на ідеології лібералізму чи неолібералізму.

Додатково, слід мати на увазі, що результати спроб конкретизувати так звану «універсальну модель соціальної держави» на рівні ЄС сьогодні є неоднозначними. Підтвердженням цьому є спроби Євросоюзу розробити та реалізувати за останні 20 років різноманітні стратегії (наприклад, Лісабонської стратегії на період з 2000 по 2010 роки, Стратегії «Європа 2020») переходу від «перерозподіляючої держави загального добробуту» до «держави соціальних інвестицій». За таких обставин ускладненим є процес європеїзації правової системи України на шляху побудови нашої держави в якості соціальної держави європейського зразка, досягнення чого сприятиме підвищенню рівня соціальної безпеки та задоволенню євроінтеграційних прагнень Українського народу. У зв'язку із цим, актуальним постає питання визначення комплексу ознак сучасної соціальної держави.

Аналіз наукової літератури. Загальна характеристика та особливі риси соціальних держав вже у тій чи іншій мірі досліджувались у наукових працях українських правників, серед яких: Д. Е. Аблязов, І. В. Арістова, В. В. Вашкович, В. В. Волинець, М. В. Дзевелюк, С. С. Кісс, О. Є. Костюченко, О. Г. Кушніренко, С. М. Мельничук, Н. О. Мудролюбова, В. В. Налуцишин, В. О. Нечипоренко, С. М. Прилипко, І. В. Яковюк та ін. науковці. Наукові напрацювання цих та інших вчених і дослідників становлять теоретичний фундамент, на основі якого можна сформулювати актуальну наукову думку стосовно комплексу ознак сучасної соціальної держави.

Метою статті є уточнення комплексу ключових ознак сучасної соціальної держави. Для досягнення поставленої мети дослідження слід виконати такі *завдання*: 1) окреслити основні характеристики соціальної держави та проаналізувати їх сутність; 2) узагальнити результати дослідження; 3) проаналізувати відповідні ознаки соціальної держави в контексті України.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день особливість сучасної соціальної держави виявляється у наступних її характерних рисах:

1. Мета сучасної соціальної держави – створення в державі умов загального добробуту шляхом формування належного рівня забезпечення соціальної безпеки людини. Приймаючи до уваги юридичну інтерпретацію мети та підходи до розуміння мети держави [див., напр.: 2, с. 63; 3, с. 4], доходимо висновку, що вона цілісно ґрунтується на суспільних інтересах і цінностях, а тому держава спрямовує своє функціонування на забезпечення та створення законодавчих гарантій реалізації соціальних, культурних та інших прав людини. Держава, котра виконує вказану мету може вважатись правовою та, відповідно, справедливою державою, а відтак – може вважатись такою, що є соціальною чи може стати соціальною державою.

З урахуванням викладеного зазначимо, що вітчизняна учена В. М. Попова вважає, що мета соціальної держави тісно пов'язана із таким явищем, як рівність. Між тим, на її думку, «мета соціальної держави є не усунення нерівності, а “вирівнювання нерівності” шляхом ліквідації різниці в майновому становищі, підвищення соціального статусу індивіда та забезпечення та захисту його прав» [4, с. 71]. З вказаним не можемо погодитись у повній мірі, адже в соціальній державі, як «державі загального добробуту», рівність є результатом досягнення мети існування такої держави, а також одним із шляхів досягнення мети соціальної держави.

Слід мати на увазі й те, що вихідною цінністю, яка виправдовує існування (функціонування) держави є безпека (серед іншого – соціальна безпека), що наразі є складним, комплексним феноменом, який з різноманітним проявом постає в якості системоутворюючої ціннісно-сміслової основи функціонування держави. Враховуючи вказане, можемо дійти думки, що основна мета соціальної держави полягає у створенні умов соціальної безпеки рівня, за якого досягається «загальний добробут». При цьому, як зазначає учена С. В. Кісс, «гарантована державою соціальна безпека полягає у створенні мінімальних умов життєдіяльності соціально вразливих та незахищених верств населення та забезпеченні сталого рівня задоволення їх первинних потреб на рівні прожиткового мінімуму» [5, с. 60]. Таким чином, якщо у державі, яка не є соціальною, соціальна функція нею виконується задля досягнення соціальної безпеки, як такої, то для соціальної держави концептуально важливим є досягнення рівня соціальної безпеки, що виправдовуватиме існування такої держави.

З вказаним розумінням мети соціальної держави в тій чи іншій мірі погоджуються також й інші учені. Наприклад, А. М. Колот, О. О. Герасименко та О. М. Поплавська

вважають, що «характерними рисами постіндустріальної соціальної держави» повинні стати: 1) «безперервний, пожиттєвий характер навчання, перепідготовки та опанування компетенцій, яких потребує швидкозмінна, мобільна, гнучка глобальна економіка»; 2) «безперервний, пожиттєвий характер поліпшення, підтримання здоров'я, коли люди перебувають у ролі об'єкта охорони здоров'я протягом життя»; 3) «поєднання усупільнення та індивідуалізації соціальних послуг, коли людина не самотужки, а за допомогою, за сприяння суспільних, у т.ч. державних, інститутів має можливість вибирати власну освітню траєкторію, як і траєкторію та механізми збереження і підтримки здоров'я, вибору з переліку можливих найбільш індивідуально прийнятних медичних послуг» [1, с. 13]; 3) «підвищення ролі приватних соціальних платежів у розвитку людського капіталу, задоволенні соціальних потреб (понад рівні, що визначені державними соціальними стандартами)»; 4) «розвиток державно-приватного партнерства у соціальній сфері за провідної ролі держави у формуванні соціальної політики»; 5) «глобалізація надання соціальних послуг та розвиток міжнародної конкуренції за клієнтів»; 6) «поява нових соціальних технологій, які радикально змінюють зміст і характер надання соціальних послуг» [1, с. 14].

2. Соціальна держава виконує комплекс завдань, що уможливають досягнення мети правової та соціальної держави у соціальній сфері. Учені М. С. Савченко та А. С. Новикова вказують на те, що у завданнях держави в цілому «визначається її соціальне призначення, історична місія в той чи інший період розвитку країни. Завдання держави мають вихідне значення по відношенню до його функцій, а функції держави являють собою засіб реалізації її завдань» [6, с. 1]. Таким чином, можемо дійти висновку, що для соціальної держави типовими є завдання правової держави, що уможливають досягнення мети цієї держави у соціальній сфері. Зокрема, правниця С. В. Кісс зазначає, що «соціальна держава, в силу проголошених принципів, зобов'язана максимально докладати зусиль для стабілізації ситуації в країні. Інструментом для цього покликані служити юридичні гарантії, як засоби й способи забезпечення гідного життя та вільного розвитку людини і особистості» [5, с. 201]. Вітчизняні учені-економісти А. М. Колот, О. О. Герасименко та О. М. Поплавська зауважують, що «нова модель соціальної держави постає як симбіоз неопартеналістської політичної платформи та ідеологічних засад держави соціальних інвестицій. Сучасний концепт соціальної держави проголошує нові пріоритети державно організованого суспільства та важливість: інтеграції соціальної й економічної політики; дрейфу від перерозподільної до стимулювальної держави; активізації інноваційного розвитку економіки на основі інтенсивного прирощення людського капіталу» [1, с. 12]. У цьому контексті В. В. Вашкович доходить думки, що «основним завданням та напрямом діяльності демократичної, соціальної, правової держави є забезпечення прав людини й громадянина на життя, здоров'я, гідність, працю, освіту та інші суспільно-соціальні блага. Тому важливою умовою розбудови соціальної державності в Україні є створення реально діючої системи гарантій і досконалого

механізму юридичних засобів здійснення та захисту прав і свобод людини з метою забезпечення фактичної реалізації принципу свободи, соціальної справедливості, рівності й моральності» [7, с. 115].

Приймаючи до уваги викладені думки вітчизняних і зарубіжних учених, доходимо висновку, про те, що соціальна держава виконує комплекс системно взаємопов'язаних між собою завдань, які можна поділити на такі три групи: 1) «створення юридичних та фактичних умов для самостійного забезпечення працездатною людиною для себе та для своїх близьких гідного життя, а також здійснення державою заходів щодо підтримки непрацездатних груп населення, “соціальних аутсайдерів”, хоча б на рівні прожиткового мінімуму»; 2) «забезпечення реальних гарантій реалізації економічних, соціальних і культурних прав усіх громадян»; 3) «заходи, спрямовані на мінімізацію невиправданих соціально-економічних відмінностей між членами суспільства, на стримування надмірного майнового розшарування населення, зміцнення соціальної злагоди і єдності народу» [8, с. 29].

3. Особливі умови функціонування соціальної держави. Вітчизняний учений-юрист К. А. Марков справедливо зазначає, що «соціальна держава визначається не лише її ознаками, а ще й умовами її функціонування» [9, с. 31]. Цими умовами, на думку правника, є: 1) наявність правової держави; 2) наявність громадянського суспільства; 3) наявність соціальної справедливості; 4) наявність гідного людини прожиткового мінімуму; 5) наявність соціального забезпечення [9, с. 31-35]. У свою чергу О. Г. Кушніренко зазначає, що «сама по собі соціальна держава не може виникнути й існувати поза зв'язків із економічними, правовими, соціальними, культурними та моральними умовами, які існують в державі» [10, с. 103]. При цьому «надзвичайно важливою умовою існування соціальної держави є її реальна здатність виробити і втілити в життя відповідну соціальну політику» [10, с. 102]. До основних напрямів цієї політики, на думку О. Г. Кушніренка, слід віднести: «наукове прогнозування розвитку економіки, динаміки населення, розробка відповідних планів-прогнозів тощо; стимулювання розвитку приватного підприємства, особливо малого і середнього бізнесу; перерозподіл матеріальних ресурсів між регіонами, недопущення масової, стихійної міграції населення в найбільш розвинуті й забезпечені райони; регулювання рівня життя різноманітних верств населення за допомогою податків, надання всебічної підтримки найбільш незахищеним верствам населення; реалізація разових заходів та соціальних державних програм, які розробляються, затверджуються, реалізуються та фінансуються державою; та ряд інших, не менш важливих соціальних напрямів» [10, с. 102]. Зважаючи на викладене, доходимо думки, що до основних спеціальних умов виникнення та функціонування соціальної держави є: 1) наявність правової держави; 2) наявність у державі громадянського суспільства; 3) наявність у державі правового механізму правового регулювання реалізації соціальної функції держави та правового механізму реалізації соціальної функції держави.

4. Соціальна держава в своєму динамічному вияві забезпечує, охороняє та захищає соціальні права людини, що є процесом, поєднаним із забезпеченням благополуччя суспільства загалом. Термін «соціальна держава», як зазначає С. В. Кісс, «пов'язаний з державою такого типу, яка насамперед покликана здійснювати політику щодо забезпечення певного рівня добробуту громадян та підтримки соціально незахищених верств населення. В сучасному суспільстві соціальна держава є найбільш доцільним способом поєднання владних повноважень з метою забезпечення соціальної справедливості та благополуччя суспільства» [5, с. 49-50]. При цьому слід мати на увазі, що захист суспільства в соціальній державі здійснюється паралельно захисту індивіда, а захист індивіда передбачає також й захист суспільства. У цьому контексті В. М. Попова цілком справедливо зазначає, що «заперечення соціального в людині рівнозначно запереченню самого суспільства, адже без людей воно не може існувати. А людина без соціальної компоненти – це вже не людина. Але не тому, що соціальне в ній – це найбільш значиме, а тому, що тільки реалізація сутності у формі взаємозв'язку природного, соціального і духовного може призвести до того результату, який називається “сучасна людина”» [4, с. 74]. Саме тому, ученими наголошується на тому, що «стабільність та поступовий розвиток будь-якого суспільства, а також створення гідних умов життя, нерозривно пов'язані із соціальною захищеністю громадян» [5, с. 41], що в загальному масштабі питання передбачає забезпечення, охорону та захист соціальних прав людини.

Висновки. Узагальнюючи викладене зазначимо, що сучасна соціальна держава характеризується: 1) особливою метою (створення в державі умов загального добробуту шляхом формування належного рівня забезпечення соціальної безпеки людини); 2) виконанням комплексу завдань: мінімізації соціальних ризиків людини; забезпечення, охорони та захисту соціальної безпеки людини; 3) наявністю умов, за яких вона може існувати та розвиватись, а саме наявність: правової держави; у державі громадянського суспільства (передбачає соціальний контроль за виконанням державою завдань у соціальній сфері та існування конкуренції публічних і приватних соціальних послуг у державі); у державі правового механізму правового регулювання реалізації соціальної функції держави та правового механізму реалізації соціальної функції держави; 4) тим, що в своєму динамічному вияві забезпечує, охороняє та захищає соціальні права людини, що є процесом, поєднаним із забезпеченням благополуччя суспільства загалом.

Становлення України в якості дійсно соціальної держави (наразі вона є близькою до соціальних держав консервативного та корпоративного типу) є процесом вибудовування нашої держави в якості такої, що виконуючи свої функції формуватиме «умови загального добробуту», за яких буде забезпечена соціальна безпека людини в цій державі без шкоди для суспільства, а захист суспільних інтересів сприятиме людиноцентристській парадигмі розвитку держави. Вказане пояснюється тим, що сучасна соціальна держава переслідує в якості мети створення умов соціальної безпеки рівня, за якого досягається «загальний добробут», а саме шляхом виконання комплексу завдань, що уможливають досягнення

такої мети. При цьому становлення України в якості сучасної соціальної держави та її подальший розвиток в цьому напрямі можливий лише тоді, коли:

1) така держава буде правовою, адже втручання держави в соціальну сферу у такому разі буде корегуватись ідеєю верховенства права, що унеможливилюватиме неправомірний тиск держави на суспільство (як це мало місце в колишньому СРСР та має місце у сучасних державах, які вважають себе соціальними, однак в дійсності є державами, що експлуатують власне населення) й призводитиме до бажаного соціального ефекту, сприяючи загальному благополуччю усіх людей, котрі проживають у державі;

2) така держава буде демократичною, що передбачає існування громадянського суспільства, а відтак – соціальний контроль за виконанням державою завдань у соціальній сфері та конкуренцію публічних і приватних соціальних послуг у державі;

3) наявність у державі правового механізму правового регулювання реалізації соціальної функції держави та правового механізму реалізації соціальної функції держави, що уможливилює реальне забезпечення, охорону та захист соціальних прав людини, паралельно забезпеченню благополуччя суспільства загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Колот А. М., Герасименко О. О., Поплавська О.М. До формування нової моделі соціальної держави. *Україна : аспекти праці*. 2017. № 1-2. С. 3-15.
2. Гладкий В. В. Ознаки правового механізму забезпечення антикорупційної безпеки. *Сучасні погляди на реформування законодавства* : матеріали міжнар. наук. конф. (м. Полтава, 25-26 жовтня 2018 р.). Херсон : Молод. вчен., 2018. С. 62-66.
3. Епель О. В. Доктрина захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2020. 416 с.
4. Попова В. М. Соціальні права людини – основа соціальної держави. *Ефективність державного управління*. 2013. № 37. С. 70-75.
5. Кісс С. В. Розвиток соціальної держави в Україні: теоретичні та історико-правові аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2016. 247 с.
6. Савченко М. С., Новикова А. С. О теоретических подходах к понятию социальной функции государства. *Юрист-Правоведъ*. 2014. № 4 (65). С. 1-3.
7. Вашкович В. В. Зміст та реалізація соціальної функції держави. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 3. С. 113-115.
8. Панкевич О. З. Соціальна держава: проблеми загальної теорії : монографія / за заг. ред. П. М. Рабіновича. Львів: ЛьвЮІ МВС України, 2004. 183 с.
9. Марков К. А. Проблема визначення поняття соціальної держави в науці. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2015. № 5. С. 27-36.
10. Кушніренко О. Г. Україна як соціальна держава: сучасне розуміння та проблеми реалізації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право*. 2012. № 12 (1028). С. 101-104.